

نقد و تحلیلی بر تحقیقات جامعه شناختی خانواده در ایران عذرا جاراللهی *

۱- مقدمه

در گزارش حاضر پس از بیان مختصری از سابقه تحقیقات جامعه شناختی خانواده در ایران، به نقد این تحقیقات از سه جنبه عمده فرهنگی، سازماندهی و محتوا پرداخته و بر این اساس پیشنهاداتی ارائه نموده ایم. لازم به تذکر است که بسیاری از مشکلات ذکر شده در این مقاله گریبانگیر سایر تحقیقات، بخصوص تحقیقات اجتماعی است. امید است که دست اندرکاران و صاحب نظران در رفع این مسائل اقدام نمایند.

۲- سابقه تحقیقات جامعه شناختی خانواده در ایران

تحول خانواده در دوران جدید با صنعتی شدن اروپای غربی آغاز شد. سنتها بتدریج رو

* عضو هیئت علمی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.

به زوال رفت و براساس حقوق اجتماعی جدید که نتیجه انقلابات فکری قرن جدید بود شکل های نوینی از خانواده پدید آمد. رهایی از قیود قدیم که شهر نشینی و توسعه آموزش نیز آن را تقویت می کرد پس از هر دوره تحول اجتماعی و اقتصادی، مخصوصاً بعد از جنگهای جهانی اول و دوم ظاهر شد. سالهای میان دو جنگ دوران بحرانی خانواده بود و ادبیات اروپائی این بحران را به خوبی منعکس کرده است^(۱) ولی در آن سالها هنوز جامعه شناسان توجه خاصی به این موضوع نداشتند و اگر هم در زمینه جامعه شناسی خانواده تحقیقاتی انجام می شد به بحثهای نظری در باره منشاء خانواده محدود بود.

پس از جنگ دوم مجدداً خانواده اهمیت پیدا کرد. در ۳۲ قانون اساسی از ۳۹ قانون اساسی که بعد از جنگ دوم تهیه شد، موادی به حقوق خانواده و اهمیت آن اختصاص یافت^(۲)، اعلامیه جهانی حقوق بشر توجه خاصی به خانواده نشان داد و تحقیقات جامعه شناختی در این زمینه بتدریج انجام گرفت چنانچه امروزه ما شاهد پژوهشهای نسبتاً زیادی از جانب جامعه شناسان در زمینه خانواده در کشورهای صنعتی هستیم.

مطالعات جامعه شناختی خانواده در ایران بسیار جدید است. قبل از پیدایش و رشد جامعه شناسی، به ویژه جامعه شناسی دانشگاهی در مملکت ما، مطالعات و تفکرات مربوط به امور و مسائل اجتماعی، منجمله خانواده، دقیقاً در مفهوم و در راستای جامعه شناسی به معنای امروزی آن نبود، بلکه کتابهایی عمدتاً در باره جنبه های حقوقی خانواده نگاشته می شد و در کتب تاریخ هم گاهی اشاره ای - بیشتر در باره مسئله ازدواج و وضع اجتماعی زنان - به خانواده در دورانهای مختلف، بخصوص دوران قبل از اسلام می شد. با بنیان گذاری دانشگاه تهران (سال ۱۳۱۳ شمسی)، برای نخستین بار در ایران جامعه شناسی تدریس شد و در سال ۱۳۳۶ شمسی رشته علوم اجتماعی در دوره لیسانس

(۱) مانند «نامه به پدرم» اثر کافکا و «نامه در باره ازدواج» اثر توماس مان.

(۲) جمشید بهنام. «سمینار بین المللی تحقیقات خانواده» (تهران، اسفند ۱۳۴۶). «نامه علوم اجتماعی». دوره ۱ شماره ۱. پائیز ۱۳۴۷. ص. ۱۷۳.

در دانشگاه تهران ایجاد گردید.

با ایجاد رشته علوم اجتماعی و مقارن با آن، تأسیس « مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی » (سال ۱۳۳۷ شمسی) در دانشگاه تهران و بدنبال آن تأسیس مؤسسات پژوهشی دیگر، تحقیقات مربوط به خانواده بتدریج جنبه علمی به خود می‌گیرد، و با ایجاد این رشته (ملی سابق) در دیگر دانشگاههای ایران مانند دانشگاه تبریز، دانشگاه شیراز و دانشگاه شهید بهشتی این‌گونه تحقیقات عمومیت بیشتری پیدا می‌کند. تحقیقات مربوط به خانواده از سطح دانشگاهها فراتر می‌رود و پاره‌ای از وزارتخانه‌ها و مؤسسات ذینفع (مانند سازمان بهزیستی، وزارت برنامه و بودجه و...) برای انجام مقاصد خود به تحقیقاتی در زمینه خانواده، ولی نه لزوماً به مفهوم جامعه شناختی آن، اقدام می‌کنند.

علی مظاهری نخستین کسی است که با کتابی تحت عنوان "خانواده ایرانی" که در پاریس انتشار یافت، مطالعه جامعه شناسی را در باره خانواده ایرانی در دوره قبل از اسلام آغاز کرد. اما متأسفانه کار او دنبال نشد و مدتها بعد نوشته‌هایی در این زمینه منتشر شد مانند "مقدمه بر جامعه شناسی ایران" (۱۳۴۴) تألیف دکتر جمشید بهنام و دکتر شاپور راسخ و مقالاتی از پل ویبی و دکتر کتبی. بعلاوه تنی چند از جامعه شناسان و آمارگران نیز مطالعاتی انجام دادند که بیشتر جنبه جمع‌آوری اعداد و ارقام داشت. در «دهمین سمینار بین‌المللی تحقیقات خانواده» که در اسفند ۱۳۴۶ در تهران برگزار شد به دلیل جدید بودن این گونه تحقیقات در ایران، مقالات ارائه شده از طرف ایرانیان به این سمینار جنبه توصیفی داشت.^(۱) متأسفانه هنوز هم تعداد تحقیقات علمی اصیل در زمینه جامعه شناسی خانواده در ایران انگشت شمار است. یکی از نشانه‌های آن، ضعف - اگر نگوئیم فقدان - نظریه‌های ارائه شده از جانب صاحب‌نظران ایرانی در این زمینه است. زیرا همانطور که می‌دانیم نظریه و آزمایش به مثابه دوروی یک سکه هستند و یکدیگر را تقویت می‌کنند. در دانشگاههای ما

(۱) بهنام. پیشین، ص. ۱۷۴.

نظریه‌های معتبر مربوط به خانواده که در درس جامعه شناسی خانواده تدریس می‌شود متعلق به صاحب‌نظران خارجی است. متن اصلی این درس عمدتاً جزوه‌هایی است که توسط استاد درس تهیه می‌شود دو کتاب ترجمه شده به نامهای «جامعه شناسی خانواده و ازدواج» (اثر آندره میشل) و «خانواده و جامعه» (اثر ویلیام گودجی) هنوز از معتبرترین کتابهایی است که مطالعه آن به دانشجویان توصیه می‌شود. جدیدترین کتاب جامعه شناسی خانواده که به بازار ایران عرضه شده، ترجمه کتابی است تحت عنوان «خانواده به منزله ساختاری در مقابل جامعه».^(۱)

کتابهایی که توسط صاحب‌نظران ایرانی و مستقیماً در زمینه جامعه شناسی خانواده ایرانی به فارسی نگاشته شده است نیز معدود و عموماً نایاب است. این کتابها عبارتند از: - بهنام، جمشید. ساخت‌های خانواده و خویشاوندی در ایران. تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۶.

- صبحی، علی‌اکبر. سیری در جامعه شناسی ایران. تهران: دهخدا، ۱۳۴۹.

- مهدی، علی‌اکبر. در جامعه شناسی خانواده ایرانی. تهران: پیام، ۱۳۵۳.

- رحیمی، موقر. جامعه شناسی خانوادگی. تبریز: شفق، ۱۳۳۹.

- بهنام، جمشید و راسخ، شاپور. مقدمه بر جامعه شناسی ایران. تهران ایران - مک گرو هیل، ۱۳۴۴.

بدون شک جدید بودن نسبی رشته علوم اجتماعی در ایران و به تبع آن جدید بودن تحقیقات مربوط به خانواده یکی از دلایل عمده آنست ولی در طول عمر سی و سه ساله رشته علوم اجتماعی در ایران عوامل عمده دیگری در سطح کلان و در سطح خرد سبب ضعف این گونه تحقیقات شده است که در ذیل به توصیف آن می‌پردازیم.

(۱) روزن باوم. خانواده به منزله ساختاری در مقابل جامعه (نقد مبانی نظری جامعه شناسی خانواده در آلمان). ترجمه محمد صادق مهدوی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۷.

۳- نقد و تحلیل تحقیقات

در این قسمت تحقیقات جامعه شناسی خانواده در ایران از جنبه‌های زیر نقد و تحلیل می‌گردند:

الف - زمینه فرهنگی

ب - سازماندهی

ج - محتوا.

الف - زمینه فرهنگی

این زمینه مربوط به محیط اجتماعی و نیز محیطهای علمی می‌شود. در کشور ما تحقیقات اجتماعی نسبت به تحقیقات علوم دقیقه از ارزش کمتری برخوردار است و عمدتاً در هنگام حادث شدن مسائل اجتماعی است که این گونه تحقیقات از سوی مسئولان و مدیران جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد. متأسفانه چنین نگرشی به محیطهای علمی نیز راه یافته است و دپارتمانها در دانشگاهها بیشتر بر آموزش تأکید دارند تا بر پژوهش. طی یک بررسی معلوم گردیده است که از کل طرحهای پژوهشی دانشگاههای تهران (دانشگاه تهران، شهید بهشتی، علامه طباطبائی، الزهراء، تربیت مدرس، تربیت معلم و دانشگاه امام صادق (ع)) از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۸ یعنی طی ۸ سال تنها ۲۲٪ آنها که شامل ۱۶ طرح می‌شود، به اتمام رسیده است.^(۱)

تحت تأثیر همین زمینه است که با اینکه نهاد خانواده و مسائل مربوط به آن در این سرزمین از اهمیت خاصی برخوردار است ولی مطالعات مربوط به آن غیر مستمر و محدود بوده است. مثلاً همانطور که گفتیم تنها پس از سالها که از انتشار کتاب «خانواده ایرانی» در پاریس می‌گذشت، نوشته‌هایی چند در این زمینه منتشر شد. و یا پژوهش ارزشمند دکتر

۱) حسن احدی. «کاهش تحقیقات و پژوهشهای دانشگاه زنگ خطری برای دانشگاهها، استادان و محققان». دیدگاهها. سال اول (۱). دانشگاه علامه طباطبائی: زمستان ۱۳۶۸. صص. ۲۴-۲۵.

جمشید بهنام تحت عنوان «ساختهای خانواده و خویشاوندی در ایران» (۱۳۵۶)، متأسفانه تداوم نیافته است.

از نظر محدودیت نیز به موارد زیادی می‌توان اشاره کرد. طبق کارتهای موجود در کتابخانه دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، از سال تأسیس مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی تاکنون یعنی بمدت ۳۲ سال، ۳۷۱ کار تحقیقی (فارسی و لاتین) در بخشهای مختلف^(۱) آن به اتمام رسیده است که فقط تعداد ۳۸ تحقیق، یعنی حدود ۱۰٪ آن مربوط به خانواده می‌باشد. از این تعداد هم ۹ تحقیق یعنی نزدیک به $\frac{1}{4}$ آن به زبانهای انگلیسی و فرانسه است که برای همه دانش پژوهان قابل استفاده نیست. این مؤسسه ۹ طرح هم در دست اقدام دارد که هیچ یک از آنها به «خانواده» مربوط نمی‌شود. بعلاوه هر یک از این تحقیقات عمدتاً یک جنبه را «(ازدواج، یا طلاق، یا بعد خانوار و ...)» مورد بررسی قرار داده‌اند، و نه نظام خانواده را. یا با اینکه «اشتغال زن» یکی از مسائل قابل توجه در جامعه ایران می‌باشد ولی تحقیقات جامعه‌شناختی (نه آماری) اندکی در این زمینه صورت گرفته است.

ب - سازماندهی

نحوه سازماندهی ارتباط نزدیک با زمینه فرهنگی دارد. زمینه نامناسب فرهنگی، سازماندهی را باهم با مشکل مواجه می‌سازد. در بحث سازماندهی مسائلی در رابطه با وجود سازمان، افراد سازمان، استمرار سازمان، حفظ سنت تحقیقات (نگهداری نتایج تحقیقات) و پخش و انتشار تحقیقات مطرح است.

فقدان تشکیلات مناسب تحقیقاتی در سطح مملکت و تعداد کم سازمانهای موجود، پژوهشهای علوم اجتماعی، منجمله پژوهشهای جامعه‌شناختی خانواده را از جهات کمی و

(۱) این بخشها عبارتند از: جمعیت‌شناسی - جامعه‌شناسی تطبیقی - روستایی - ایلات و عشایر - روان‌شناسی اجتماعی (در واحد شهری هم فعالیت دارد) - جامعه‌شناسی کار و صنعت.

کیفی در سطح پائین نگاه داشته است. متأسفانه بعضی از افراد شاغل در این سازمانها نیز از صلاحیت علمی کافی برخوردار نیستند. کیفیت تحقیقات مبین این امر است.

مسأله دیگر، عدم استمرار همین تعداد کم سازمانها است یا از طریق انحلال خود سازمان و یا توقف نسبی کارهای پژوهشی آنها. مثلاً تعداد پژوهشها در مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، یعنی بزرگترین مؤسسه تحقیقات اجتماعی کشور نه تنها روبه افزایش نبوده بلکه دچار رکود هم شده است. در این رکود دو عامل زیر نقش اساسی داشته است:

(۱) - تأسیس دانشکده علوم اجتماعی و تعاون در محل این مؤسسه در سال ۵۱-۱۳۵۰.

(۲) - وقوع انقلاب اسلامی و توقف نسبی تحقیقات اجتماعی در سطح کشور، بخصوص در سالهای اول انقلاب.

شرایط فوق تحقیقات مربوط به جامعه شناسی خانواده را هم تحت تأثیر قرار داده است و از سال ۱۳۵۷ تاکنون، یعنی بمدت ۱۲ سال فقط ۷ کار تحقیقی در زمینه خانواده در مؤسسه انجام گرفته است که یکی از آنها هم ترجمه می باشد.

مشکل اساسی دیگر در زمینه سازماندهی، حفظ سنت تحقیقات است. این مشکل تا بدانجا رسیده است که مثلاً مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی فاقد پاره‌ای از پژوهشهای خود می باشد، و در مرکز اسناد و مدارک علمی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی کلیه گزارشهای تحقیقی و یا حتی اسامی پاره‌ای از آنها وجود ندارد.

این مسأله در مورد تحقیقات مربوط به خانواده هم صدق می کند، بعلاوه هیچ مرکز خاصی جهت نگهداری این دسته از تحقیقات موجود نیست. این امر موجب کمیاب شدن بعضی تحقیقات قدیمی تر شده است. لذا محققین مسائل خانوادگی مجبورند که برای دستیابی به پیشینه تحقیقات مربوطه به سازمانهای گوناگون و یا حتی به افراد مراجعه نمایند که سبب اتلاف وقت است.

مسأله دیگر، چاپ و انتشار این گونه تحقیقات است. متأسفانه نتایج تحقیقات مربوط به

خانواده عموماً به تعداد کافی و در سطح وسیعی چاپ و منتشر نشده است. همین امر یکی از عوامل عمده در کمیاب شدن پاره‌ای از تحقیقات است که در فوق به آن اشاره شد. بعلاوه تاکنون تعداد انگشت شماری سمینار در این زمینه در ایران برگزار شده است.

ج - محتوای تحقیقات

ارزش و اعتبار تحقیقات جامعه‌شناسی خانواده وابستگی زیاد با مجریان آن دارد. در این رابطه عمدتاً از سه دسته مجری می‌توان نام برد:

(۱) - دانشجویان

(۲) - استادان دانشگاه

(۳) - افراد شاغل (محققین) در وزارتخانه‌ها و مؤسسات.

(۱) - دانشجویان

تحقیقات دانشجویان دانشگاه‌ها یا در ارتباط با واحدهای درسی آنها صورت می‌گیرد و یا نوشتن رساله‌های تحصیلی اعم از لیسانس، فوق لیسانس و دکتری. دسته اول تحقیقات که هدف اصلی آن یادگیری است، معمولاً در جایی ثبت و ضبط نمی‌شوند، بنابراین مورد ارزیابی قرار نمی‌گیرند. البته تجربه نشان داده است که این گونه تحقیقات به استثنای دوره‌های عالی‌تر عموماً قابل استفاده نمی‌باشند. اکثر رساله‌های تحصیلی مربوط به دوره لیسانس که در دانشکده‌های مربوطه موجود است متأسفانه فاقد اعتبار لازم هستند. در این رابطه به عنوان نمونه تعدادی از رساله‌های موجود در دانشکده علوم اجتماعی و تعاون دانشگاه تهران که در زمینه اشتغال زنان بود مورد مطالعه قرار گرفت.

معایب این رساله‌ها را می‌توان در سه دسته کلی زیر خلاصه کرد:

اول - از جهت روش: رساله‌ها یا توصیفی هستند و یا تبیینی. بهر حال معایب عمده در

این جهت عبارتند از:

عدم طرح مشکل، عدم پیشینه تحقیقات، نداشتن فرضیه در تحقیقات تبیینی (در حالیکه محقق به آزمون فرضیه پرداخته است)، فقدان تعریف نظری و عملی مفاهیم و

اندازه‌گیری آنها، علمی نبودن روش نمونه‌گیری و نداشتن فهرست منابع و مآخذ. در پاره‌ای از آنها کلیه معایب فوق و در بقیه تعدادی از معایب مذکور مشاهده شد.

دوم - از جهت نظری: هیچ‌کدام از این رساله‌ها پشتوانه تئوریک نداشت.

سوم - از جهت صداقت محقق: طی بررسی نمونه‌ای از رساله‌ها مشاهده شد که دو دانشجو با عناوین مشابه و استاد راهنمای واحد که در یک سال هم فارغ التحصیل شده بودند، (۱۳۵۶) رساله‌های آنها کاملاً رونویسی شده بود و تفاوت فقط در حجم نمونه آنها بود. به گفته دست اندرکاران، با اینکه چنین وقایع اسف باری کم نیست ولی متأسفانه تا کنون چاره جویی نشده است. ناگفته نماند که رونویسی بعضی مطالب بدون ذکر مآخذ امری تقریباً رایج است.

البته باید توجه داشت که همه رساله‌های دوره لیسانس به کلی فاقد ارزش نیستند، بلکه در مواردی هم می‌توان از ترکیب رساله‌های مشابه، حداقل یک مقاله نسبتاً خوب تهیه کرد. در دوره فوق لیسانس رساله‌های معدودی تاکنون در زمینه خانواده نوشته شده است و در دوره دکتری هم به علت جدیدالتأسیس بودن این دوره در رشته جامعه‌شناسی در ایران، هنوز رساله‌ای در این زمینه وجود ندارد، ولی چنانکه در سایر رشته‌ها ملاحظه شده است، رساله‌های این دوره‌ها عموماً از اعتبار بیشتری برخوردارند.

(۲) - استادان دانشگاه

پژوهشهای انجام شده توسط این دسته از افراد از ارزش و اعتبار بیشتری برخوردار است و عموماً فاقد معایب فوق‌الذکر می‌باشد.

در این رابطه یک نمونه در ذیل نقد می‌گردد:

عنوان تحقیق (کتاب): «ساختهای خانواده و خویشاوندی در ایران»

نگارنده: دکتر جمشید بهنام

تاریخ: ۱۳۵۰

خلاصه:

این تحقیق که برای نخستین بار در سال ۱۳۵۰ به صورت کتاب منتشر شده است، حاصل چند مطالعه انجام شده تحت نظر دکتر بهنام و بهره‌گیری از چند مطالعه دیگر می‌باشد. نام پژوهشهای مورد استفاده در آخر کتاب تحت عنوان «یادداشتها» آمده است. محقق ابتدا پس از تعریف مفهوم «خانواده» و یک بررسی کوتاه تاریخی از این نهاد و ذکر عوامل عمده‌ای که در دگرگونی این نهاد مؤثر بوده‌اند، به توصیف انواع خانواده در دو جامعه شهری و روستایی با توجه به چند متغیر اصلی پرداخته است. این متغیرها عبارتند از: شغل رئیس خانوار - بعد خانواده - طرز انتخاب همسر - میزان وابستگی به شبکه خویشاوندی و نقش زن و مرد.

براین اساس از ۴ نوع خانواده در محیط شهری نام می‌برد:

۱- خانواده زن و شوهری

الف - خانواده مستقل زن و شوهری (نوع اول)

ب - خانواده مستقل زن و شوهری (نوع دوم)

ج - خانواده زن و شوهری مهاجر

۲- خانواده پدری توسعه یافته

۳- خانواده با ملحقات

۴- خانواده از هم گسیخته

در روستا در مورد گروه صاحب زمین از دو نوع خانواده نام می‌برد:

۱- خانواده زن و شوهری به ظاهر مستقل

۲- خانواده پدری توسعه یافته

و در گروه بدون زمین انواع خانواده‌های زیر را تشخیص داده است:

۱- خانواده زن و شوهری مستقل

۲- خانواده از هم گسیخته

در پایان به بحث نسبتاً مبسوطی در باره نظام و شبکه‌های خویشاوندی و عوامل مؤثر در دگرگونی آن می‌پردازد.

نقد منبع:

بدون شک این اثر جامع‌ترین پژوهشی است که تاکنون در زمینه خانواده در ایران انجام شده است ولی دارای نواقصی است که نیاز به مطالعات جدیدی هم برای تکمیل نتایج و هم جهت پی بردن به وضع کنونی این نهاد در ایران دارد. زیرا پس از گذشت حداقل بیست سال از این پژوهش، بخصوص با دگرگونی‌هایی که در دهه اخیر در این سرزمین به وقوع پیوسته است، معلوم نیست که نتایج آن همچنان در ایران صادق باشد. به قول خود نگارنده در مقدمه این کتاب، « این مقاله بلند - چون نام دیگری بر آن نمی‌توان نهاد - باید فقط به عنوان مجموعه‌ای از مدارک و اسناد و چند فرض کلی برای مطالعات بعدی تلقی شود و بس ».

مهمترین نواقص این پژوهش عبارتند از:

- (۱) - تمام عناصر تشکیل دهنده ساخت خانواده مورد مطالعه قرار نگرفته است، زیرا همانطور که می‌دانیم ساخت خانواده از ترکیب خانواده، ترتیب زندگی واحد خانوادگی و حجم خانواده بحث می‌کند.
- (۲) - اگر چه « ساخت خانواده » محور اصلی این پژوهش بوده است ولی بجا بود که « کارکردهای » این نهاد هم مورد مطالعه قرار می‌گرفت، زیرا ساخت و کارکرد تأثیر متقابل بر یکدیگر دارند.
- (۳) - ساخت خانواده در جامعه عشایری که خصوصیات محیطی و اجتماعی متفاوتی نسبت به دو جامعه شهری و روستایی دارد و بعلاوه، این نوع جامعه در ایران از اهمیت

خاصی برخوردار است، مورد مطالعه قرار نگرفته است.^(۱)

(۳) - افراد شاغل (محققین) در وزارتخانه‌ها و مؤسسات

پژوهشهایی که توسط این دسته از افراد انجام شده است بیشتر جنبه توصیفی دارد تا تبیینی. لذا اگر چه در تحقیقات جامعه شناختی قابل استفاده هستند ولی خود کمتر جنبه جامعه شناختی دارند و کلیه مراحل یک تحقیق علمی مانند فرضیه سازی، مطالعه منابع مربوط، تشکیل چهار چوب تئوریک و ... در آنها مشاهده نمی‌شود. به عنوان نمونه از جزوه‌های سر شماریه‌های عمومی نفوس و مسکن و پاره‌ای از جزوه‌های آماری مرکز آمار ایران می‌توان نام برد. این جزوه‌ها گرچه به منظور خاص تحقیقات جامعه شناسی خانواده تنظیم نشده است، لکن شامل اطلاعات نسبتاً زیادی در رابطه با خانواده می‌باشد. در میان تحقیقات سازمانها، تحقیقاتی هم وجود دارد که تقریباً فاقد ارزش علمی است.

(۴) - پیشنهادها

(۱) - پیشنهاد می‌شود که یک مرکز ملی با بخشهای متعدد برای انجام دادن تحقیقات جامعه شناختی دایر گردد به نحوی که هر بخشی از آن به انجام دادن تحقیقات مربوط به یکی از جامعه شناسی‌های اختصاصی، منجمله جامعه شناسی خانواده اختصاص یابد. این امر سبب می‌شود تا ضمن حفظ سنت تحقیقات مربوطه، اولویت موضوعهای تحقیقاتی هم تعیین گردد. در آن صورت این مرکز قادر خواهد بود اولاً - مسئولیت حداقل دوره‌های آموزشی کوتاه مدت را بر عهده گیرد. ثانیاً - کتب درسی برای سازمانهای آموزشی عالی کشور تدارک ببیند. البته این امر هنگامی عملی است که مؤسسه حاصل کارهای علمی و تحقیقاتی خود را ارائه دهد تا نقد گردند.

اما ایجاد این مرکز نباید منجر به متوقف شدن این گونه تحقیقات در سایر مؤسسات

(۱) لازم به توضیح است که دکتر بهنام در مقاله‌ای تحت عنوان «نظری به انواع خانواده در ایران» در مجله نامه علوم اجتماعی، دوره ۱، شماره ۲ به توصیف خانواده در ایل پرداخته است.

پژوهشی علوم اجتماعی گردد. زیرا در کشوری که هنوز مبادله اندیشه‌های علمی شکل نگرفته است و پژوهشهای مربوط به خانواده از گسترش و عمق لازم برخوردار نیست، متمرکز کردن فعالیتهای علمی در این زمینه صحیح به نظر نمی‌رسد. وجود مؤسساتی که در رشته‌های مشابه کار می‌کنند کشف حقیقت را آسانتر می‌سازند، ولی لازمست مؤسسات موجود مورد ارزیابی قرار گیرند و در صورت لزوم تقویت گردند.

(۲) - از آنجا که مدیریت مؤسسات تحقیقاتی نقش عمده‌ای در پایه‌گذاری، استمرار و موفقیت برنامه‌ها دارد لذا لازمست نکات زیر رعایت گردد:

الف - مدیر مرکز ملی و مدیر مؤسسات که منجمله در زمینه خانواده تحقیق می‌نمایند، حداقل با این رشته آشنایی علمی داشته باشند. این آشنایی با سایر زمینه‌های پژوهشی مؤسسه نیز ضروری است. ولی لازمست مدیر بخش جامعه‌شناسی خانواده در زمینه مسائل خانوادگی صاحب‌نظر باشد.

ب - مدیر مؤسسه باید برای دوره‌های نسبتاً طولانی انتخاب شود تا برنامه‌های تحقیقاتی آن مؤسسه واقعیت یابند و ضمناً کار مدیریت قابل ارزشیابی باشد.

(۳) - وجود کتابخانه یا مرکز اسناد در مؤسسه‌های فوق‌الذکر اهمیت خاصی دارد. این کتابخانه‌ها هنگامی مفید است که صرفاً به جمع‌آوری کتب تخصصی و مجلات و تحقیقات و نتایج گردهماییها در زمینه کار مؤسسه پردازد تا بتواند علاوه بر پژوهشگران مؤسسه، پژوهشگران و دانشجویان خارج از مؤسسه را نیز خدمت کند. از این رو وجود کتابداران تخصصی برای مؤسسه بسیار مهم است.

(۴) - از آنجا که بسیاری از مسائل مربوط به خانواده از جمله مسائلی است که افراد حاضر به افشای آن نیستند لذا باید از پژوهشگران تربیت شده، با تجربه و علاقمند در این زمینه استفاده کرد. بعلاوه باید از نظر مالی تأمین گردند تا فقط به کار تحقیق اشتغال داشته باشند.

(۵) - باید کوشید تا تحقیقات آمیخته با درگیریهای روزمره سیاسی نشود. این امر هم به

صلاح جامعه است و هم به صلاح علم.

(۶) - مؤسسات باید با انتشار مرتب حاصل تحقیقات خود و برپایی سمینارها هم از نظرات دیگران در اصلاح و بهبود کار خود سود جویند و هم در بالا بردن آگاهیهای عمومی افراد جامعه کمک کنند.

(۷) - به دلیل بین رشته‌ای بودن مسائل اجتماعی، منجمله مسائل مربوط به خانواده، لازم است بین مؤسسات پیشنهادی با سایر مؤسسات پژوهشی نه فقط علوم اجتماعی بلکه علوم دقیقه نیز هماهنگی بعمل آید تا در صورت لزوم از متخصصان و محققان و نتایج تحقیقات آن علوم مدد جویند. این ارتباط با مؤسسات پژوهشی خارجی برای استفاده از نتایج تحقیقات مربوط به خانواده در سایر کشورها نیز ضروریست.

(۸) - تشکیل «انجمن علمی جامعه شناسان» به نفع تمام رشته‌های جامعه شناسی منجمله جامعه شناسی خانواده نیز هست.

(۹) - از آنجا که رساله‌های تحصیلی دانشجویان، در صورتی که بدون عیب و نقص تهیه شوند، می‌توانند مورد استفاده قرار گیرند، لذا پیشنهاد می‌شود که اساتید صاحب نظر در جامعه شناسی خانواده طرح جامعی در ارتباط با خانواده تهیه کنند و هر یک از دانشجویان علاقمند به پژوهش در این زمینه، قسمتی از این طرح را تحت نظر همان اساتید اجرا نمایند تا در نهایت بتوان به یک کار پژوهشی با ارزش دست یافت.

(۱۰) - نظر به اینکه در حال حاضر شناخت ناقصی از خانواده در سه نوع جامعه شهری و روستایی و عشایری ایران وجود دارد، لذا ضروریست که صاحب نظران طرح جامعی در این زمینه تهیه کنند. بدون شک اجرای این طرح نیاز به همکاری ارگانها نیز دارد. هدف اصلی این طرح باید شناخت ساخت و کارکردهای خانواده در سه نوع جامعه فوق‌الذکر و مکانیسم‌های تغییر و تحول این نهاد باشد. این طرح باید به روش پیمایشی اجرا گردد.

فهرست منابع و مآخذ

- ۱- بهنام، جمشید. «سمینار بین المللی تحقیقات خانواده (تهران، اسفند ۱۳۴۶)». نامه علوم اجتماعی. ۱ (۱). پاییز ۱۳۴۷.
- ۲- احدی، حسن. «کاهش تحقیقات و پژوهش‌های دانشگاه زنگ خطری برای دانشگاهها، استادان و محققان». دیدگاهها. ۱ (۱). دانشگاه علامه طباطبائی زمستان ۱۳۶۸.
- ۳- پهلوان، چنگیز. در باره مؤسسات پژوهشهای اجتماعی ایران. تهران: پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، اسفند ۱۳۵۸.
- ۴- ترابی، علی اکبر. جامعه شناسی در ایران امروز. تبریز: نشر احیاء، ۱۳۵۷.
- ۵- بهنام، جمشید. ۱۳۵۶ ساخت‌های خانواده و خویشاوندی در ایران. تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۶.
- ۶- بهنام، جمشید. «نظری به انواع خانواده در ایران». نامه علوم اجتماعی. ۱ (۲). زمستان ۱۳۴۷.
- ۷- آرشیو دانشکده علوم اجتماعی و تعاون دانشگاه تهران جهت مطالعه پایان نامه‌ها.